

**OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI TARIXI VA RIVOJLANISH
BOSQICHLARI**

Abdupattayev Xasanboy Abdurahmonovich

Qo'qon Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi

Roziqova Mahsuna Shuhratjon qizi

Qo'qon Davlat Pedagogika Universiteti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola ommaviy axborot vositalarining (OAV) tarixiy ildizlari va rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda tahlil qiladi. Tadqiqot bosqichlari qadimgi yozma aloqa va og'zaki an'analar, bosma inqilob, gazetachilik va jurnalistika kasbiylashuvi, radio va televideniye davri, hamda internet va raqamli media inqilobini o'z ichiga oladi. Maqolada texnologik, siyosiy va madaniy omillarning OAV rivojiga ta'siri o'rganilib, jamoatchilik fikri, davlat–media munosabatlari va global axborot maydonidagi o'zgarishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ommaviy axborot vositalari, matbuot tarixi, jurnalistika, radio, televideniye, internet, raqamli media, jamoatchilik maydoni, globalizatsiya

Kirish. Ommaviy axborot vositalari jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali ma'lumot, g'oya va madaniyat keng qatlamlarga yetkaziladi. OAV nafaqat axborot tarqatadi, balki ijtimoiy identifikatsiya, siyosiy ishtirok va madaniy identitetni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan, OAVning tarixini va rivojlanish bosqichlarini o'rganish medianing hozirgi holatini va kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashda zarurdir. Ushbu maqola OAV tarixidagi asosiy bosqichlar, ularni belgilovchi ichki va tashqi omillar hamda zamonaviy raqamli transformatsiyaning natijalarini ilmiy tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili. OAV tarixi va nazariyasi bo'yicha bir qator klassik va zamonaviy tadqiqotlar mavjud. Denis MakKveyl (Dennis McQuail) ommaviy kommunikatsiya nazariyasida media funksiyalari va ijtimoiy ta'sir mexanizmlarini ta'riflaydi; uning ishlari media tahlilida asosiy nazariy nuqtai nazarlardan biri hisoblanadi

[1, 45-b.]. Harold Inniss kommunikatsiyaning texnologik asboblari jamiyat tuzilishiga ta'siri haqida yozib, bosma matbuot va boshqa aloqa vositalarining madaniyat va siyosatga qanday ta'sir qilishi haqida muhim xulosalar bergan [2, 62-b.]. Yurgen Habermas jamoatchilik maydoni nazariyasi orqali jamoatchilik va matbuot orasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilgan; uning fikricha, matbuot mustaqil jamoatchilik fikrining rivojlanishiga xizmat qilishi kerak edi [3, 74-b.]. Marshal MakLyuen esa kommunikatsiya texnologiyalarining butun dunyo miqyosida axborot almashinuvini qanday o'zgartirgani haqida "global qishloq" kontseptsiyasini ilgari surgan [4, 89-b.].

So'nggi o'n yilliklarda media tarixiga ijtimoiy-historik yondashuvlar kuchaya boshladi; Briggs va Burke ommaviy medianning ijtimoiy tarixini texnologik, iqtisodiy va madaniy nuqtai nazardan tahlil qiladi [5, 54-b.]. Shuningdek, journalistik tadqiqotchilar (masalan, Schudson) gazeta va yangiliklar madaniyatining shakllanish mexanizmlarini o'rganib, professional jurnalistik qadriyatlar va ularning jamoatchilikka ta'siri masalalarini ko'rib chiqqan [6, 41-b.]. Mahalliy tadqiqotlarda O'zbekiston kontekstida media rivojlanishi, milliy media siyosati va axborot xavfsizligi masalalari ilmiy tadqiqot obyekti bo'lgan; bu sohada Yo'ldoshev va Karimov kabi tadqiqotchilar milliy media tizimi va uning jamiyatdagi funksiyalarini muhokama qilganlar [8, 102-b.; 9, 59-b.].

Muhokama. 1. OAVning boshlang'ich ko'rinishlari: og'zaki an'analar va yozuvning paydo bo'lishi. Ommaviy kommunikatsiyaning eng dastlabki shakllari og'zaki hikoyalar, rasmiy e'lonlar va dini marosimlardagi xabarlar edi. Yozuv ixtirosi (masalan, qadimgi Misr papirusi, Mesopotamiya gilamchasi va Xitoy taxtachalari) axborotni uzoqroq vaqt davomida saqlash va kengroq auditoriyaga yetkazish imkoniyatini berdi, bu esa boshqaruv, diniy va tijorat amaliyotlarini transformatsiya qildi [7, 35-b.]. Ushbu bosqich axborotning doimiy saqlanishi va keyingi avlodlarga uzatilishini ta'minladi.

2. Bosmaxona inqilobi va matbuotning tarqalishi. Gutenbergning bosmaxona ixtirosi (XV asr) ko'plab kitoblar va risolalarning tez va nisbatan arzon nashr etilishiga yo'l ochdi. Bosma matbuotni rivojlanishi g'oya va ilmiy ma'lumotlarning keng doiraga tarqalishini jadallashtirdi; natijada diniy islohotlar, ilmiy inqiloblar va siyosiy harakatlar

tezlashdi [5, 54-b.]. Bosma matbuot yangi jamoatchilik maydonining paydo bo'lishiga turtki berdi.

3. Gazetachilik va jurnalistika kasbiylashuvi. XVII–XIX asrlarda gazeta va jurnal tahriri, yangilik yig'ish va tahrir etishning professional me'yorlari shakllana boshladi. Ushbu davrda matbuot nafaqat axborot manbai, balki siyosiy ta'sir vositasi ham bo'ldi. Og'ir siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar gazeta redaksiyalarini jurnalistik axloq va kasbiy standartlarni ishlab chiqishga majbur qildi [6, 41-b.]. Jurnalistika shuningdek, reklama va tijorat modellari bilan bog'lanib, ommaviy axborot vositalarining iqtisodiy asoslarini ham shakllantirdi.

4. Radio va televideniye: ovoz va tasvir asri. XX asrning boshlarida radio media paydo bo'lib, u axborot va ommaviy o'y-in-navlarni uylar eshigigacha yetkazdi. Radio siyosiy propagandada va madaniy tarqatishda muhim rol o'ynadi. Keyin esa televideniye rasmlarni ham ommaga etkazib, axborot va ko'ngilochar kontentni birlashtirdi. Televideniye milliy va global darajada taniqli siyosiy voqealar, madaniy fenomenlar va iste'mol madaniyatini shakllantirishga hissa qo'ydi [4, 112-b.].

5. Internet va raqamli media inqilobi. XXI asr boshidan boshlab internet va raqamli texnologiyalar ommaviy axborot vositalarini tubdan o'zgartirdi. Interaktivlik, tezlik va global qamrov — raqamli media asosiy xususiyatlaridir. Bloglar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn nashrlar an'anaviy mediaga raqobatlashdi va hamkorlik qilishni boshladi. Bu esa jurnalistika amaliyotlarini yangi shakllarga — citizen journalism (fuqarolik jurnalistikasi), data-jurnalistika va multiplatform kontentga — yo'naltirdi [5, 178-b.; 1, 212-b.].

6. OAVning ijtimoiy va siyosiy funksiyalari: nazariy yondashuvlar. OAVning asosiy funksiyalari – axborot ta'minlash, tahlil va tanqid, ijtimoiy integratsiya va madaniy tarqatish — turli nazariy maktablar tomonidan turlicha talqin etiladi. McQuail media funksiyalarini ijtimoiy jihatdan muvofiqlashtirishda va guruhlar o'rtasida bog'lanishni ta'minlashda muhim deb biladi [1, 45-b.]. Habermas jamoatchilik maydoni tahlili orqali matbuotning demokratiyani qo'llab-quvvatlovchi institut sifatida xizmat qilishini ta'kidlaydi, biroq u real amaliyotda bu maydon ko'pincha siyosiy va iqtisodiy kuchlar ta'siriga tushishini ham ko'rsatadi [3, 74-b.].

7. Milliy kontekst: O‘zbekiston misoli. O‘zbekistonda OAV bugungi kunga qadar turli bosqichlardan o‘tgan: bosma gazetalarning tarqalishi, radio va televideniye rivoji, mustaqillikdan so‘ng media sohasida liberallashtirish va keyinchalik raqamli transformatsiya jarayonlari. Mahalliy tadqiqotlar media tizimining o‘ziga xosligi, davlat–media munosabatlari va axborot xavfsizligi masalalarini ko‘rsatadi [8, 102-b.; 9, 59-b.]. Ushbu jarayonlar milliy identitet, til va madaniyat tarqalishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Natijalar. Tahlil natijalariga ko‘ra:

1. **Tarixiy izchil rivojlanish:** OAV og‘zaki an‘analar va yozma kommunikatsiyalardan boshlab, bosma matbuot, elektron media va raqamli platformalargacha izchil rivojlandi. Har bir yangi texnologiya axborot tarqatish tezligini va auditoriya qamrovini oshirdi [2, 62-b.; 4, 89-b.].

2. **Texnologik determinantlik:** Kommunikatsiya texnologiyalari (bosma, radio, televideniye, internet) medialarning shakllanishida asosiy rol o‘ynadi; lekin ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sharoitlar ham muhim omil bo‘lib qoldi [5, 54-b.].

3. **Professionalizm va iqtisodiy modellar:** Jurnalistika professionallashuvi va reklama, abonent to‘lovlari kabi iqtisodiy mexanizmlar OAVning mustaqillik darajasi va kontent sifatiga ta’sir ko‘rsatadi [6, 41-b.].

4. **Raqamli transformatsiya natijalari:** Internet media kontentni tez va interaktiv tarzda tarqatishga imkon berdi; ammo u bilan birga soxta xabarlar, platforma monopoliyalari va ma’lumot xavfsizligi kabi yangi muammolar ham tug‘ildi [1, 212-b.].

5. **Mahalliy va global dinamika:** Milliy media tizimlari global tendensiyalarni o‘zlashtirar ekan, mahalliy madaniyat va til elementlarini saqlashga ham intiladi; bu jarayon muvozanat talab qiladi [5, 178-b.].

Xulosa. Ommaviy axborot vositalari tarixi texnologik yangiliklar, ijtimoiy ehtiyojlar va siyosiy-o‘rnatishlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sir natijasida shakllandi. Har bir davr o‘zining ijtimoiy funktsiyalarini bajarishda OAVdan turlicha talablar qo‘ygan: bosma matbuot ma’lumot va g‘oyalarni tarqatish uchun asos bo‘lsa, radio va televideniye hissiy ta’sir va keng qamrovni ta’minladi; raqamli media esa interaktivlik va platforma iqtisodiyotini keltirib chiqardi. Kelajakda OAVning rivojlanishi sun’iy intellekt, shaxsiylashtirilgan kontent va blokcheyn kabi texnologiyalar bilan yanada

murakkablashishi mumkin. Shu bilan birga, axborotning haqqoniyligi, media savodxonligi va demokratik jamoatchilik maydonining himoyasi masalalari dolzarb bo'lib qoladi. Milliy kontekstda media siyosati va ta'lim sohalari ham OAV salomatligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage. [McQuail, 2010, 45-b.]
- Innis, H. (1951). *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press. [Innis, 1951, 62-b.]
- Habermas, J. (1962). *The Structural Transformation of the Public Sphere* (English trans. 1989). Cambridge, MA: MIT Press. [Habermas, 1962, 74-b.]
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill. [McLuhan, 1964, 89-b.]
- Briggs, A., & Burke, P. (2005). *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. Cambridge: Polity Press. [Briggs & Burke, 2005, 54-b.]
- Schudson, M. (2001). *The Sociology of News*. New York: W.W. Norton. [Schudson, 2001, 41-b.]
- Chen, L. (1998). *Early Writing and Media in Ancient Civilizations*. Beijing: Historical Press. [Chen, 1998, 35-b.]
- Yo'ldoshev, X. (2015). *Milliy media tizimi va axborot xavfsizligi*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti. [Yo'ldoshev, 2015, 102-b.]
- Karimov, A. (2018). *O'zbekiston media siyosati va jamoatchilik*. Toshkent: Milliy ilmiy nashrlar. [Karimov, 2018, 59-b.]